

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми «**КОРЕКЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**»

Виконала:
студентка KorL1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія
Циганеску Анастасія Іванівна

Керівник:
Руденко Л.М.,
доктор психологічних наук, професор

Рецензент:
Михальська С.А.,
доктор психологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНІЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	6
1.1. Аналіз досліджень проблеми формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку	6
1.2. Теоретичні аспекти дослідження стану розвитку мовленнєвої діяльності у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення	19
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	26
2.1. Методика діагностики мовленнєвої діяльності шляхом вивчення рівня сформованості словотворчої компоненти у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.....	26
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження	35
Висновки до другого розділу	42
РОЗДІЛ III. СИСТЕМА ЛОГОПЕДИЧНОЇ КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	45
3.1. Теоретичні засади системи логопедичної корекції	45
3.2. Функціональні етапи системи логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.....	51
Висновки до третього розділу.....	68
ВИСНОВОК.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сьогодення реформування та розвиток системи корекційної освіти передбачає, передусім, забезпечення вільного доступу дитині з порушеннями психофізичного розвитку до якісної багатоступеневої освіти та створенні сприятливих умов для її всебічного розвитку. Проблема формування мовленнєвої діяльності, розвиток навичок мовленнєвого спілкування у дітей із порушеннями інтелекту, адаптація їх до умов загальноосвітньої школи набула пріоритетного значення. Вирішення даної проблеми пов'язано зі здійсненням індивідуального, диференційованого та поетапного корекційного логопедичного впливу; з удосконаленням методичних систем, які мають урахувувати неоднорідність контингенту дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) й провідні тенденції оновлення змісту освіти.

Різні аспекти досліджуваної проблеми представлено в роботах українських та зарубіжних учених. Проблему дизонтогенезу мовленнєвої діяльності у дітей із тяжкими порушеннями мовлення досліджували О.Вінарська, О.Корнев, Л.Мастюкова, Є.Соботович, В.Тарасун, Т.Філічева, М.Шеремет та ін. Дослідження функціонування мовної здібності у дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) представлено в роботах Н.Жукової, Р.Левіної, А.Маркової, та ін. Роль спеціально організованого навчання дітей із відхиленнями в розвитку висвітлено в роботах учених В.Бондар, В.Засенко, С.Миронова, В.Синьов, В.Тарасун, О.Хохліна, М.Шеремет та ін.), зокрема дітей із порушенням мовлення (Г.Волкова, С.Конопляста, Р.Левіна, Є.Соботович, В.Тарасун, Т.Філічева, Г.Чиркіна, М.Шеремет та ін.).

Численні різноаспектні наукові доробки з проблем корекції мовлення дітей із різними мовленнєвими вадами свідчать про потужний потенціал української логопедії як науки та перспективи її подальшого розвитку, однак теоретико-методичні проблеми логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку в науці ще не розроблялися.

Недостатня розробленість проблеми, її актуальність і потреби практики зумовили вибір теми дипломної роботи магістра «**Особливості корекції мовленнєвої діяльності дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення**».

Мета дослідження – визначити, науково обґрунтувати систему диференційованої логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення.

Об’єкт дослідження – мовленнєва діяльність дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – система логопедичної корекції мовленнєвої діяльності дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення.

Гіпотеза дослідження: розробка системи логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дітей із ТПМ дозволить підвищити рівень комунікації даної категорії дітей.

Досягнення мети дослідження забезпечується вирішенням таких завдань:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дітей із тяжкими порушеннями мовлення у сучасному науковому дискурсі, розкрити понятійно-категоріальний апарат проблеми;

2. Емпірично визначити стан та особливості розвитку мовленнєвої діяльності шляхом вивчення рівня сформованості словотворчої компоненти у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення;

3. Розробити систему логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дітей із ТПМ;

Методи дослідження. У роботі використовувався комплекс взаємопов’язаних методів дослідження, зокрема: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, порівняння даних спеціальної науково-методичної літератури; *емпіричні* – спостереження, бесіди, інтерв’ю, анкетування, за допомогою яких визначено практичний досвід використання окремих складових

логопедичного супроводу; психолого-педагогічний експеримент; *статистичні*: методи математичної обробки результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Чернівецький дошкільний навчальний заклад №30, Чернівецький дошкільний навчальний заклад №19.

Теоретична значущість полягає у з'ясуванні ступеню висвітлення досліджуваної проблеми в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі та визначенні стану та особливостей розвитку мовленнєвої діяльності шляхом вивчення рівня сформованості словотворчої компоненти у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення.

Практичне значення полягає у розробці та обґрунтуванні системи логопедичної корекції мовленнєвої діяльності у дітей із ТПМ.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «**Особливості корекції мовленнєвої діяльності дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення**».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Теоретико-практичний аналіз особливостей корекції мовленнєвої діяльності дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення дав нам змогу зробити такі висновки.

Методологічним обґрунтуванням дослідження змісту, структури, характерних особливостей концептів системи логопедичної корекції мовленнєвої діяльності дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення є теорія мовленнєвої діяльності. При цьому у визначенні особливостей мовленнєвої діяльності дітей із ТПМ незаперечну роль відіграють філософські, лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні, лінгводидактичні дослідження детермінант мовленнєвої діяльності.

Визначальним теоретичним положенням дослідження є визнання теорії мовленнєвої діяльності як діяльнісної концепції мови у єдності спілкування й узагальнення, спрямованої на дослідження процесів продукування й сприйняття мовлення, мовленнєвих операцій і механізмів, вмотивованості мовленнєвої активності у складі структури немовної діяльності людини як члена соціуму, організації пам'яті, типів знань, зв'язку мислення й мовлення, значення та слова в мовленнєвому механізмі людини, нейропсихологічного підґрунтя мовленнєвих процесів, онтогенезу мовленнєвої здатності, стратегій оволодіння мовою та її використання тощо.

Важливого методологічного значення у визначенні концептуальних засад дослідження набуває положення про трифазну будову мовленнєвої діяльності, яка включає: мотиваційно-збуджувальний, орієнтовно-дослідницький та виконавчий рівні, а також визначення предметного та операційного рівнів діяльності й урахування особливостей кожного з них у процесі логопедичної корекції.

На основі вивчення та феноменологічного аналізу наукової літератури представлено визначення поняття *тяжкі порушення мовлення* – це різні види (ринолалія, дизартрія, алалія, афазія, заїкання та ін.) виражених порушень

мовленнєвої діяльності різноманітного органічного походження, прояву, ступеня, локалізації ураженої функції, часу ураження, при яких спостерігається повний або частковий розлад мовної та комунікативної здібностей людини, що унеможлиблює справжнє оволодіння мовою, яке передбачає вміння використовувати мову в різних комунікативних ситуаціях із різними комунікативними цілями.

Для досягнення оптимального результату системи логопедичної корекції необхідно враховувати *критичний період* – чітко обмежене в часі вікно, протягом якого вплив (досвід, сенсорні відчуття) забезпечує доступ інформації, важливої для нормального розвитку, яка протягом життя змінює здатність мозку, а також *чуттєвий період* – обмежений у розвитку проміжок часу, протягом якого вплив на функцію мозку проявляється особливо сильно й ефективно. Оскільки чуттєвий період розташовується всередині критичного, то важливо, щоб початок логопедичної корекції співпадав із ним.

Засвоєння граматичної будови у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення проходить дуже повільно. Оволодіння способами словотворення у дітей із ТПМ відбувається за тією ж послідовністю, що й при типовому мовленнєвому розвитку. Проте, мають місце специфічні порушення словотворчих процесів, які потребують організації логопедичної корекції.

Метою констатувального етапу було обрано експериментальне дослідження стану розвитку мовленнєвої діяльності шляхом вивчення рівня сформованості словотворчої компоненти у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Проведено анкетування батьків, діти яких відвідують спеціальні дошкільні навчальні заклади, або спеціальні групи для дітей із тяжкими порушеннями мовлення у дошкільних навчальних закладах комбінованого типу, зокрема батьки дітей 5-7 років та анкетування логопедів.

Започатковуючи експеримент, ми ставили основним завданням

визначити можливості дітей із тяжкими порушеннями мовлення щодо здійснення основних базових словотворчих операцій, серед яких: виділення та розпізнавання морфеми на слух зі звучачого слова, інтегрування словотворчого форманта у склад похідного слова, виокремлення нормативного варіанту твірного або похідного слова з ряду запропонованих.

Перша група завдань спрямована на вивчення мотиваційно-когнітивно-аналітичної готовності до здійснення базових словотворчих операцій та дій у дітей із ТПМ за представленими показниками. Друга група завдань дозволила з'ясувати рівень сформованості умінь і навичок словотворення суфіксальним чи префіксальним способом, переведенням однієї частини мови в іншу, злиттям двох твірних основ, що має здійснюватися при виконанні дитиною аналітико-синтетичних операцій. Третя група, передбачала з'ясування сформованості необхідних теоретико-практичних знань щодо процесу та механізму створення похідних слів різними способами за певними правилами (законами, моделями), виконання контрольної, мовленнєво-пошукової, мовленнєво-творчої діяльності в інтерактивній взаємодії з дорослими або однолітками. У запропонованій діагностичній методиці представлені критерії оцінювання, визначено рівні та окреслено вимоги до виконання кожного із завдань, що дає можливість виявити мовленнєві та пізнавальні можливості дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

Ураховуючи кількісні та якісні характеристики критеріальних показників сформованості словотворчої компетентності, необхідно зазначити, що діти з тяжкими порушеннями мовлення мають в основному лише середній та низький рівень сформованості словотворчої компоненти мовленнєвої діяльності. При цьому спостерігаються поодинокі випадки правильного виконання складних словотворчих операцій, які передбачають сформованість аналітико-синтетичних операцій. Це свідчить про різні мовленнєві можливості досліджуваної категорії дітей, зумовлені механізмом та тяжкістю мовленнєвого недоліку, порушеннями емоційно-вольової сфери,

рівнем сформованості вищих психічних функцій, особливостями характеру дитини, рівнями навченості у номінативній та змістовій площині предметного та соціального оточення, вихованості в сім'ї тощо.

Отже, одержані результати експериментальної діагностики показали, що формування словотворчої компоненти мовленнєвої діяльності без спеціальної корекційної роботи неможлива. Це зумовлює, в свою чергу, необхідність упровадження у практику роботи системи логопедичної корекції, що вимагає визначення організаційних форм логопедичного впливу, впровадження яких забезпечуватиме реалізацію завдань логокорекції мовленнєвої діяльності у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення.

Корекційний логопедичний вплив має орієнтуватися на адаптовану до умов логопедичної корекції системогенетичну концепцію навчальної діяльності та готовності дитини з тяжкими порушеннями мовлення до навчання і корекції. У межах окресленого підходу готовність до навчання та корекції розглядається як інтегральна (системна) властивість індивідуальності дитини-логопата, що визначає її своєрідність за наявності мовленнєвої вади. Вочевидь, при залученні дитини з ТПМ до освітньо-корекційного процесу, постає питання про її готовність до сприйняття нового матеріалу та виконання всіх інструкцій логопеда.

Інноваційні підходи до організації корекційної логопедичної роботи та розвитку мовлення дітей із ТПМ спираються на творчий педагогічний досвід учителів-логопедів, учителів-методистів, дієвість якого полягає в стимулюванні нових методичних знахідок, ідей та подальших науково-методичних досліджень.

Система логопедичної корекції охоплює три взаємопов'язаних етапи: діагностико-пропедевтико-репродуктивний, діяльнісно-диференційований та інтерпретаційно-нормативний. Змістовими лініями до кожного етапу відповідно визначено: аналітично-сміслову, репродуктивно-відтворюючу, інтерпретаційно-пошукову. Рівень сформованості словотворчої компоненти мовленнєвої діяльності підвищиться за умов упровадження розробленої нами

системи логопедичної корекції. Це зумовлює необхідність експериментальної перевірки формування словотворчої компоненти мовленнєвої діяльності у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С. Д., Чікарьова М. Ю. Риторика: навч. посібник. Львів : Світ, 2001. 240 с.
2. Архипова Е. Ф. Коррекционно-логопедическая работа по преодолению стертой дизартрии у детей. М. : АСТ Астрель, 2008. 254 с.
3. Беспалько В. П. Педагогика. *Образовательные технологии*. 2005. № 4. С. 52-75.
4. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. К. : Видавничий дім «Слово», 2004. 376 с.
5. Богуш А. М., Савінова Н. В. Педагогічне коригування мовлення дітей дошкільного віку. Монографія. Миколаїв : «Атол», 2007. 251 с.
6. Вавіна Л. С. Компенсаторно-розвивальні функції змісту освіти з рідної мови учнів зі складним дефектом. К. : ВО «Укрфїтосоціоцентр» : БФ «Візаві», 2001. 58 с.
7. Варзацька Л. О. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти. К. : ТОВ «Задруга», 2006. 64 с.
8. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Програма та методичні рекомендації / Укл. А. М. Богуш. Одеса : Маяк, 1999. 88 с.
9. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навч. посібник. : Либідь, 2005. С.130-131.
10. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. М. : Педагогика, 1991. 480 с.
11. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / Под ред. Т. А. Власовой, В. Г. Петровой. М. : Просвещение, 1981. 176 с.
12. Єременко І. Г. Матеріали дослідження процесу навчання у допоміжній школі // Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 157-160.

13. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособие. М : Феникс, 1997. 480 с.
14. Зимняя И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения / И. А. Зимняя. Смысловое восприятие речевого сообщения / под ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьева. М., 1986. С. 5-33.
15. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку [монографія]. К. : Фенікс, 2008. 497 с.
16. Конопляста С. Ю. Психолого-педагогічні основи комплексної корекції мовленнєвого розвитку дітей з риналолією. Автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.03. К., 2010. 46 с.
17. Лалаева Р. И. Диагностика и коррекция нарушений чтения и письма у младших школьников : учеб.-метод. пособие. СПб. : Изд-во «СОЮЗ», 2003. 224 с.
18. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики : учеб. для студентів вишш. учеб. Заведеній. 4-е изд., испр. М. : Смысл : Академия, 2005. 288 с.
19. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка. 2-е изд. М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. 384 с.
20. Логопедия. Методическое наследие : в 5-ти кн / Под ред. Л.С.Волковой. М. : Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. Кн. III 6 Системные нарушения речи. Алалия. Афазия. 2003. 312 с.
21. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. 680 с.
22. Логопедія: підручник. / За ред. М. К. Шеремет. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.
23. Логопедія : підручник. / за ред. М. К. Шеремет, В. В. Тарасун, С. Ю. Конопляста та ін. 2-ге вид. К. : Слово, 2010. 672 с.
24. Логопедия : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под. ред. Л.С. Волковой. М. : Просвещение, 1989. 528 с.

25. Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. Одеса: ПНЦ АПН України. СВД М. П. Черкасов, 2005. 319 с.
26. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). 1-е видання. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 288 с.
27. Миронова С. П. Індивідуальний підхід до дітей з вадами інтелектуального розвитку в процесі навчання. *Джерела: науково-методичний вісник*. 2000. № 3-4. С.17-21.
28. Миронова С. П. Підготовка вчителя до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту: Монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. 304 с.
29. Пахомова Н. Особливості лексичної і граматичної компетенції у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією. Імідж сучасного педагога. Полтава, 2005. № 8/9. С. 80-82. (Спеціальна педагогіка: теорія і практика логопедії).
30. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. К. : Нора-принт, 2002. 310с.
31. Пироженко Т. А. Психология коммуникативно-речевого развития ребенка : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. Институт психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины. К., 2004. 466 с.
32. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі : хрестоматія : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, 2004. 219 с.
33. Савінова Н. В. Місце принципів комплексного підходу до розвитку мовлення та взаємозв'язку мислення, мови і мовлення в спеціальній методиці початкового навчання української мови. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць*.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 2 (45). Рівне: РДГУ, 2011. С.93-98.

34. Савінова Н. В. Особливості формування граматичної будови мовлення у дітей у нормі та при патології мовленнєвого розвитку: психолінгвістичний аспект. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія.* Випуск 16. Зб. наук. праць. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С.164-169.

35. Савінова Н. В. Принцип комунікативної спрямованості навчання в спеціальній методиці початкового навчання рідної мови дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Педагогічна теорія і практика: Зб. наук. праць.* К. : КиМУ, 2011. Вип. 2. С.290-303.

36. Савінова Н. В. Принцип розвитку мовного чуття в загальній ієрархії принципів спеціальної методики початкового навчання рідної мови дошкільників з вадами мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред.. О. В. Гаврилова, В. І. Співака.* Вип. XV. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С.176-181.

37. Савицький А. М. Корекція мовленнєво-рухової діяльності дошкільників з дитячою афазією : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». К., 2009. 17 с.

38. Синьов В., А. Шевцов Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. *Дефектологія.* 2004. № 2. С. 6-10.

39. Січкачук Н. Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». . К., 2011. 120 с.

40. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава : Довкілля-Київ, 2008.

41. Синьов В. М. Визначення методологічних принципів досліджень в галузі корекційної педагогіки. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. пр. К., 2008. Вип. 11. С. 3-8.
42. Соботович Е. Ф. Формирование правильной речи у детей с моторной алалией. К. : КГПИ, 1981. 150 с.
43. Соботович Е. Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності и механізми ее формування. К. : Актуальна освіта, 1997. 170 с.
44. Тарасун В. В. Логодидактика: навч. посіб. для вищ. навч. закл. К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
45. Тарасун В. В. Науково-методичні основи формування знань, умінь та навичок у дітей з труднощами у навчанні: Наук.-метод. посібник. К., 1998. – 104с.
46. Тищенко В., Скопненко О. Недорозвиток та недорозвинення: фрагмент лінгвістичного аналізу деяких логопедичних термінів. *Теорія і практика сучасної логопедії. Збірник наукових праць*. Вип. 3. К. : Актуальна освіта, 2006. С. 3-11.
47. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / [за ред. Є. Ф. Соботович] /Л. І. Трофименко. К. : «Актуальна освіта», 2007. 120 с.
48. Филичева Т. Б., Чевельова Н. А., Чиркина Г.В. Основы логопедии : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов . М. : Просвещение, 1989. 223 с.
49. Фомічова Л. І. Мова, мовлення та когнітивні процеси на ранніх етапах корекційного впливу. *Актуальні питання сурдопедагогіки* : зб. наук. пр. К., 2003. С. 196-207.
50. Хохліна О. П. Корекційно-розвивальна робота в системі загальної освіти. *Дефектологія*. 2000. № 2. С. 11.

51. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з обмеженими розумовими можливостями: Автореф дис... докт. пс. наук. К., 2000. 36 с.
52. Хрестоматія з логопедії: Навчальний посібник / М. К. Шеремет, І. В. Мартиненко. К. : КНТ, 2006. 360 с.
53. Шеремет М. К. Лінгвістичні, психологічні і дидактичні основи навчання української мови. *Педагогіка та методика: спеціальні. Збірник наукових праць*. К., 2000. С.69-79.
54. Шеремет М. К. Проблеми та перспективи спеціальної освіти. *Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія «Соціально-педагогічна»*. Випуск VII / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співак. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С., 2007. 420 с.
55. Шеремет М. К., Пахомова Н. Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання в школі: Навчально-методичний посібник. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. 127 с.
56. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. 244 с.
57. Шеремет М. К. Поняття мовлення і мислення в системі підготовки дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення до школи. *Корекційна педагогіка*. 2008. № 1. С. 6-8.
58. Шеремет М. К. Модернізація системи спеціальної освіти в Україні. *Імідж сучасного педагога*. 2007. № 4 (73). С. 3-5.
59. Шеремет М. К. Формування готовності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення до навчання в школі в умовах спеціального дошкільного закладу. *Імідж сучасного педагога*. 2005. № 8/9. С. 82-84.